

EGY MAGÁNOS ÉJSZAKAI CSAVARGÁS KIMERÍTŐ LEÍRÁSA

(Szép Ernő versére, *Nyugat*, 1913)

A nagyszobában még a tévé ment, hát bejöttem
A dolgozószobába. Leültem asztalomhoz,
S csupán a számítógép billentyűin szöszöltem.

A hosszú közbillentyű szürkéjén tiszta félhold...
A jobb hüvelykujj hányszor ütött le arra, s hányszor
A bal középső ujj az E-re, hogy az fehér már?!

Ezen tűnődtem, aztán fölnéztem. Szembe' festmény:
Keresztek, fejfa, lángok – időszerű is éppen,
Ma már Mindenszentek van, holnap Halottak napja.

Erről halottaimra gondoltam: szüleimre,
Aztán a festőnőre, ki ezt a képet adta,
Meg persze mesteremre, hisz egy sírban fekszenek.

Szemem továbbsiklaltam, oldalt a hosszú falra.
Egymás fölött a képek: kettőn alföldi házak
Meg gémeskút sötétlik, a harmadik Nagybánya.

Komor táj mind a három. A fönti barna tónus,
Az alsó kettő mélykék, oly mély, hogy már korom-kék:
Vihar gyűlik fölöttük. Agresszívebb az ózon.

Mellette: nyári alkony. Bokros dombhátaikon túl
Nagy, szürke víz, s fölötte hatalmas távlatával
A hígabb ég zenitje. – Sokszor sokáig nézem.

Akár ha nyári estén állnék Mencshely fölött a
Bakony lejtőin, és a nagy tó három szakaszra
Fölosztva látszik onnan, Kőröshegytől Vonyarcig.

Tusrajz: terhes leány áll egy bibliai utcán.
Mögötte boltív látszik, boltív alól az anyja
Riadtan néz utána, ajkuk sírásra görbül.

Harmincöt évvel később *ott* ügyködött Saul, még
Keresztényüldözőként szervezve kódobálást,
S mögöttük *az* a boltív: egykor Szent Anna háza...

Alatta: férfiakt-rajz, satírozás grafittal.
A férfi kontraposztban ül egy medence szélén:
Mellig felhúzza térdét, jobb lábfejét vakarja.

A festőt, ki e rajzot rajzolta, nem ismertem,
De lánya egyszer Róma külvárosában rám szólt:
„Várjon! Még két megálló a Falon-túli Szent Pál!”

A nyomtató fölött meg portrék, grafittal, szénnel.
Agg mesterénél kétszer kint jártam, interjúztam –
S most háza húlt helyén ül, szoborként, bronzfotelben.

Közben meg visszaértem az íróasztalomhoz,
Ahol jobb kéz felől függ néhány személyes emlék;
Los Angeles, '84, szemfényvesztő mutatvány:

Festője hengerelve fölvitt több réteget, majd
Egy tiszta gézdarabbal fölöslegét leszedve
Rejtélyes lány tekintett reánk a plexilapról.

Szemem fölött a másik „személyes kép” hasonló
Szobrászi technikával készülhetett, csak éppen
Korábban hetven évvel. Harctéri környezetben.

A szürke sík tagolva egy-két fehérebb folttal:
S a fák között a dombon fogatolt trén lemálházt.
Anyám apját közöttük ott látom... mindig ott van.

Przemysl alatt esett el. Huszonhat évet élt és
Kilencvenhárom éve bajtársak közt a földben...
Sit tibi terra levis! –

Halottak napja, hajnal. A komputert bezárom:
„Elmenti?” El! – kattintok.
Amit tudok még mentek...

Horváth Elemér

MILTON GALILEÓNÁL

milton tudta hogy néha jobb nekünk
ha bizonyos dolgokat nem tudunk
hiszünk csak és engedelmeskedünk
szóba került-e mindez amikor
meglátogatta a toszkán tudóst
akinek arra ment rá élete
amit a költő istenre bizott?

fogalmam sincs és nem is lényeges
az életünknek egyszer vége lesz
belőlünk semmi egyéb nem marad
mint egy marék por egy lapát agyag
s talán angol s talán magyar szavak
ha épp az legyezgeti hiúságodat
hát ird le csak és ne sajnáld magad

FUNDADOR

az ilyen szerény kisvárosban is
jócskán akadnak milliomosok
szegények is ami nem is csoda
ha nem is kimagasló teljesítmény
amire büszke lehet tulajdonosa
nem imponál semmilyen tú foka
senki szájából emberek vagyunk
nem tevék ódon közel-keleten
igyál egy komoly konyakot velem
vacsora után a szivarozóban
felebarátom örök idegen
ha nem is engedheted meg magadnak
mert a bokáid cipődbe dagadnak
örülök hogy én kifizethetem

LÁTOGATÁS A PÁZMÁNY UTCÁBAN

a hercegprímást régen eltemették
csak nevét őrzi ez az utca még
a nagy utca s a kis utca között
szabó néni szintén elköltözött
neki vályogházát is lebontották
a haladó szellemű unokák
akiket világra hozott
ki tudhatná miért?

s akik ma valahol nyugaton boldogok
mérnökök tanárok vagy orvosok
és nem emelnek sírjára botot
mint józsef versében a birtoktalanok
örülne neki jól imádkozott
nézem a jövőmet és hallgatok

Kőszeg Ferenc

EGY KÁD VÍZ

Részlet*

Kovács Péternek, a régi barátsággal

1957. október 21-én este tíz órakor csengettek, a fürdőszobában vetkőztem, tudtam, hogy értem jöttek. Fél perccel később anyám jött be: – Őrizetbe vesznek – mondta sápadtan, nyilvánvalóan a látogatók szóhasználatát követve. Alig hiszem, hogy korábban valaha is használta volna ezt a szakkifejezést. De már nyomult is mögötte az egyik belügyes, nehogy bizalmas információkat tudjunk cserélni.

(„**Téged mondtalak**”) Az őrizetbe vétel nem ért váratlanul. Az előző héten feljött gyerekkori barátom, P. Misi. Egy köteg iratot hozott, és megkért, tegyem el őket, mert kihallgatásra idézték. Valószínűleg a Petőfi Munkabrigádról fogják kérdezni, ezek a brigád nála maradt iratai. A kihallgatás után eljön értük. El is jött, megkönnyebbülten mondta el, hogy munkabrigádról egyáltalán nem esett szó, ellenben közös ismerősünkről, általános iskolai ifi-vezetőkéről, Turi Polgár Istvánról érdeklődtek. Amikor Pista 1955-ben disszidálni próbált, őt már akkor kihallgatták, mert annak idején eléggé jó barátságban voltak (nyolcadikos korunkban Misi volt az úttörő csapattanács elnöke, Pista nagyon sokra tartotta, barátságuk Pista eltávolítása után is megmaradt). Tudomása szerint, mondta Misi, Pista Ausztriában van, most főleg arról kérdezték, ismer-e másokat, akik kapcsolatban álltak vele. – Téged mondtalak, mert úgy tudom, te csak nyelvet tanulni jártál hozzá. – Ahogy Misi elment, átnéztem a fiókjaimat, összeraktem Pista leveleit meg minden olyan iratot, amely röplapkészítésre, sokszorosításra utalhatott. Rövid ideig haboztam, hogy a gyanús írások közé soroljam-e a Farkas Évától kapott levelek vaskos kötegét, de végül visszatettem őket az íróasztal fiókjába. A kiválasztott papírokkal lementem a Duna-partra, mindent apró darabokra téptem, és az egészet bedobtam a folyóba, még hozzá a Szabadság híd közepéről. A bizonyítékok töredékét semmisítettem meg. A komolyabb bizonyítékok már rég a BM Politikai Nyomozó Főosztály (az ávóként emlegetett Államvédelmi Hatóság utóda, a későbbi III-as – állambiztonsági – Főcsoportfőnökség elődje) kezében voltak.

* A teljes szöveg a szerző K. TÖRTÉNETEI című kötetében (Magvető) jelenik meg.

(Két oldalról mellém ültek) Az estéli látogatók megkérdezték, melyik az íróasztalom, beleturkáltak a fiókba, elsőként Farkas Éva leveleinek köteget találták meg. – Azok magántermészetű levelek – mondtam ostoba módon, erre rögtön betették a zsákjukba, nem is láttam őket soha többé. Egyébként Gábor Iván egy levelét találták még meg, egyebet nem, elkönnyelhettem, hogy legalább a tisztogatást jól hajtottam végre. Anyám többször is elmondta, nemrég jöttem ki a kórházból, gyomorvérzésem volt, diétás étkezésre van szükségem. – Majd az orvos intézkedik – felelték. Nem bilincseltek meg, a bilincselést csak a rendszerváltás után tették gyakorlatilag kötelezővé, talán az amerikai filmek hatására. Amikor úgy háromnegyed óra múlva beültettek az autóba, és két oldalról mellém ültek a házkutatást végző nyomozók, megkönnyebbülés fogott el. Másnap, kedden délután kellett volna első alkalommal szemináriumi beszámoló tartanom valamilyen régi magyar irodalmi témáról, de nemhogy a dolgozatot nem írtam meg, a megtárgyalandó műveknek is csak egy töredékét olvastam el. Azért is készültem a szokásosnál korábban, már tíz órakerülékkel lefeküdni, hogy másnap viszonylag korán bemehessek a könyvtárba. Persze nyilvánvaló volt, hogy néhány óra alatt nem tudom elolvasni mindazt, amit az elmúlt hetekben nem olvastam el. Ahogy a kocsis megindult, nyugalom szállt meg: a szemináriummal nem kell többet foglalkoznom. Hacsak... hacsak másnap ki nem engednek. De ez nem látszott különösebben valószínűnek.

A kocsis a Keleti pályaudvar felé haladt. Először nagyon idegen, ellenséges közegben, gondoltam. Nyáron a kórházban is idegen közegben voltam, de nem ellenségesben. Megpróbáltam elereszteni magam, mostantól történjék, aminek történnie kell. A Keletinél egy rendőr leintette a kocsit, a sofőr mellett ülő férfi felmutatta az igazolványát, a rendőr vigyázzba vágta magát. Csak tartson minél tovább az út, kívántam. Vigyenek vidékre vagy akár a Szovjetunióba, hiszen kelet felé haladunk, kifelé a városból, csak megérkezni ne kelljen. De elég hamar megérkeztünk, kinyílt az épület kapuja, az udvaron szálltunk ki, fogalmam sem volt, hol vagyunk. Felvették az adataimat, végigtapogatták a ruhámat, egy körfolyosó üres első zárkájába helyeztek el. Hamarosan zárkatársat kaptam, két szót sem válthattunk, már jöttek értem, a szomszédos irodában vagy irodának berendezett zárkában volt a kihallgatás. Nehezen jegyzem meg az arcokat, néha viszonylag közeli ismerősöket sem ismerek fel, most azonban nem volt kétségem, az asztalnál az a férfi ült, akivel a Péterfy Sándor utcai kórház büféjében összeszólalkoztam. Nem ismert meg, pedig neki szakmai kötelessége lett volna megjegyezni az arcokat. Gábor Iván levelét forgatta a kezében, felolvasott egy mondatot, Iván valami olyasmit írt, jól tette, hogy kiment. – Persze, ilyen alakokkal levelez – mondta kihallgatóm –, akik itt hagyták az országot, maga is velük szeretne lenni. – De hát ebből a mondatból – feleltem – épp az ellenkezője következik. Azért érvel az elmenetele mellett, mert azt írtam neki, nem helyeslem, hogy disszidált. – Ilyet persze egészen biztosan nem írtam, de az adott pillanatban kapóra jött ez a válasz. Aztán egy hosszú, tökéletesen értelmetlen párbeszéd következett, kihallgatóm szidalmazta az ellenforradalmárokat, a disszidenseket, a szocializmus olyanfajta ellenségeit, amilyen én is vagyok, én pedig azt mondtam, egy „szocialista alapokon nyugvó, de sokkal demokratikusabb rendszer kell, hogy felváltsa a jelenlegit”. Ez így bele is került a jegyzőkönyvbe. (Az eljárás rám vonatkozó anyagát 1997-ben megkaptam a Történelmi Hivataltól, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára elődszervezetétől; a szó szerint idézett szövegek ebből az anyagból valók.) Nyilván mind a kettőnknek lelki szükséglete volt, hogy mondjuk a magunkét. Egy idő után a kihallgató rájött, hogy csak megy az idő, de érdemben nem haladunk, előhúzta hát a röplapot meg a levelet, amelyet Turi Polgárnak küldtem, majd

megkérdezte, én írtam-e őket. Tagadni nem lett volna értelme, mind a kettőt elismerem. Ettől kezdve azonban a lehető legrosszabb taktikát választottam. Ahelyett, hogy azt mondtam volna, nem voltak társaim, nem volt szervezkedés, csak nagyoztam a levelemben (ami majdnem megfelelt a valóságnak), elismertem, „elterveztük azt, hogy a középiskolákban illegális szervezkedések létrehozását kezdeményezzük”, de ahogy az IFJÚ GÁRDÁ-ban olvastam, hozzátettem: „nem vagyok hajlandó vallomást tenni a társaimról”. Azon az éjszakán, két nappal az évforduló előtt, ötszáz embert hoztak be a Gyűjtőbe (hajnalban tudtam meg, hogy ott vagyok), az új fiúkat általában megverték, akár vallottak, akár nem. A szomszédos kihallgatósobákból kiabálás, jajgatás hallatszott. A kihallgatóm elégedetten bólogatva figyelmeztetett is: – Hallja, maga is megkaphatja. – A társamnak, akit nyomban utánam hoztak be a cellába, másnap fekete volt a háta a gumibotütésektől. A régi motorosokat viszont, akik az Andrassy út 60.-at is megjárták, nem bántották, tudták, hogy őket néhány gumibotütéssel nem lehet megijeszteni. Engem vélhetően végül azért nem vertek meg, mert megriasztotta őket a kórház és a gyomorvérzés, ki tudja, mi bajom esik, ha ütni kezdenek. Amíg a kihallgatóm a jegyzőkönyvet próbálta bepötyögni a gépbe, csendben elaludtam a széken. Üvöltésre ébredtem, egy másik nyomozó ordított velem, hogy miért nem pattanok fel, ha ő bejött a helyiségbe. Hajnali három óra lehetett, amire visszakerültem a zárkába, akkor már összesen öten voltunk ott. Szalmazsákokon feküdtünk, a sarokban ott állt a József Attila verséből ismert kübli.

(Megfelelt a felkelőről alkotott ideálképemnek) A fogság, a kihallgatások sorozata, a vívódás, mit valljak, a szorongás, hogy mi történhet velem, persze nyomasztó volt. De alig hiszem, hogy volt még két hónap az életemben, amely alatt annyi mindent tudtam meg a világról, amennyit az előzetes letartóztatás időszaka alatt. És ebből a két hónapból is a legérdekesebb az első hét volt, amelyet politikai nehéz fiúk között töltöttem. Zárkatársaim közül elsőként egy nyurga fiatalember tűnt fel, jobb karja tőből hiányzott, baljával azonban hihetetlen ügyességgel sodort cigarettát a csikkekől összegyűjtött dohányból, a kübli mögé gyúrt papírdarabokba. – Az oroszok is újságpapírba sodort cigarettát szívtak – mesélte. – Amikor a Várban egy akna leszakította a karomat, egy orosz tábori kórházban tértem magamhoz, az orosz őr a számba dugott egy ilyen papiroszit, azt hittem, elájulok tőle, de aztán éreztem, hogy jólesik. – A neve három keresztnevből állott, László Béla Györgynek hívták (úgy emlékszem, Bélának szólítottuk), a fél karjával keramikusművésznek mondta magát, állítását nemcsak a cigarettasodrás tette hitelessé, hanem az is, ahogy kenyérbéلبől figurákat gyúrt. A forradalom alatt a Corvin közben harcolt, egy csoport parancsnoka volt. Tökéletesen megfelelt a felkelőről alkotott ideálképemnek, megakadályozta, hogy az elfogott ávosokat agyonlőjék, amikor hírért vette a Köztársaság téri eseményeknek, néhány Corvin közí fegyverrel odament, hogy útját állja a további lincselésnek. Elítélte Mindszenty megszólalását is. – A beszédetől a fiúk teljesen kiborultak – mondta. – Nem azért harcoltunk, hogy a papok visszakapják a földjüket. – 1946-tól egy diplomataképző iskola hallgatója volt. – Valójában kémeknek képeztek ki bennünket – mondta. – Óra közben bejött egy ember, váltott néhány szót az előadóval, aztán kiment. Egy negyedóra múlva az előadó váratlanul felszólította az egyik hallgatót, írja le azt az embert, aki bejött a terembe. Milyen magas volt, milyen színű volt a haja, milyen ruhát hordott? Egy diplomatának (kémnek), magyarázta az előadó, mindig mindent pontosan meg kell figyelnie. Aki nem képes erre, az válasszon más szakmát. A második évben a hallgatókat külföldre küldték, ő Bukarestbe került, ott akkoriban nagy élet folyt, orgiákon vett részt, amelyeken

mindenkinek kámzsás köpeny volt az egyetlen öltözéke, a kámzsán csak a szemnek és a szájnak vágtak nyílást, hiszen a résztvevők között ismert politikusok, milliomos üzletemberek voltak, mindenki mindenkivel szeretkezhetett, előfordult, hogy a rúzsos száj, a kifestett szemek tulajdonosáról csak a szorosabb érintkezéskor derült ki, hogy férfi. Mi többiek, ott a zárkában, ahol a szex amúgy is állandó téma volt, lenyűgözve hallgattuk a történeteket. Hajlottam arra, hogy mindent készpénznek vegyek, legfeljebb utólag gondoltam bele, hogy a leírás jól összeállítható az erotikus irodalom szokványos orgiajeleneteiből. Persze a pusztá szex, ha csak elbeszéljük, mindenképpen szokványos, csupán a részvételtől válik kimeríthetetlenül változatossá. – 1948-ban – mesélte Béla – az egész évfolyamunkat letartóztatták, nem akarták, hogy diplomata legyen belőlünk, hiszen minket még nem a kommunista káderezési szempontok alapján válogattak össze. – Kémkedéssel gyanúsították őket, őt magát napokig verték, a heréjét ütötték, nem is lehet gyereke. – De azért, ha megbukik a rendszer – jelentette ki –, a magyar államtól nem fogok kártérítést kérni, hisz azt is a magyar nép fizetné. Majd ha a Szovjetunióban bukik meg a rendszer, akkor benyújtom a számlát.

(„**Annál szebb, hogy köztünk van!**”) Amikor már alváshoz készültünk, Béla kicsit zavartan megszólított: – Kérdezhetek valamit? – Persze – feleltem szorongva, sejtettem, mi lesz a kérdés. – Nem vagy te zsidó? – Érződött, hogy a többiek egymás közt már beszéltek erről. – De igen – feleltem. Kis csend támadt, majd megint Béla szólalt meg: – Annál szebb, hogy köztünk van! – Tudtam, hogy sok zsidót tartóztattak le, bár a zsidó származású, utóbb kivégzett felkelők, Angyal István, Szirmai Ottó, Nickelsburg László és mások nevét akkor még nem ismertem. Személyesen is ismertem viszont Radó Györgyöt, az újságíró Radó István bátyját, aki katonaozvosként Maléter mellé állt. Egy este hozzánk csöngetett be, úgy tudja, mondta, hogy le akarják tartóztatni, alhat-e nálunk. Egyedül voltam otthon, ágyat vettem, sokáig beszélgettünk. Másnap hazatelefonált, nem keresték, két-három héttel később tartóztatták le. A katonai ügyész halált kért rá, végül tizenkét évre ítélték, hat évig volt börtönben. Vitatkozni próbáltam, egyáltalán nem kivételes, hogy itt vagyok, sok zsidóról tudok, aki ugyancsak börtönben van, magyaráztam, de inkább csak hümmögtek, mintsem helyeseltek. Másnap Béla kedvesen megjegyezte, ő bennem afféle derék polgári demokratát lát. A legidősebb zárvatársunk, egy – ha jól emlékszem – Horváth Ferenc nevű, negyven körüli ember, erre megjegyezte: – A polgári demokrácia jó dolog, csak az a baj, hogy az oroszok nem félnék tőle. Hitlertől, attól félték. – Horváth negyedrendű vádlott volt a Grósz-per egyik mellékperében (feltehetőleg az úgynevezett katonai vonal, Závodszky Iván és társai perében), az első három vádlottat halálra ítélték, ő tizenöt évet kapott, 1956 őszén szabadult, amikor a politikai foglyok jelentős részét szabadlábba helyezték. – Nem volt az koncepció per – mondta Horváth az elítéléséről –, kiterjedt szervezetünk volt a Dunántúlon, még egy légelhárító ágyút is elrejtettünk egy szénakazalban. – Az ávós történetírás állítása, amely szerint a nyilasok által hátrahagyott titkos szervezetek és utód-szervezeteik készítették elő az „ellenforradalmat”, persze legenda, de az sem igaz, hogy ne jöttek volna létre szervezkedések a kommunista hatalomátvétel megakadályozására, illetve a rendszer megdöntésére. Legfeljebb a jelentőségüket növelte meg az ávós koncepció irdatlan módon. Horváth 1956. november 1-jén, az Uránia moziban jelen volt azon az 1500 fős gyűlésen, amelyen megalakult a volt politikai foglyok szövetsége. Ahhoz a csoporthoz tartozott, amelyik elkülönült az új szervezettől, és kezdeményezte a keresztény világnézetű volt politikai foglyok külön szervezetének a megalakítását. – Mire volt ez jó? – kérdezte Béla. – Hallottuk, hogy mi folyik ott az Urániában,

gondoltuk is, hogy odamegyünk néhány fegyverrel, és szétkergetünk benneteket. – Vita kerekedett Hitler körül is. – Az nemcsak kommunista propaganda – mondta Béla –, hogy Hitler milliószámra ölette meg a zsidókat és a cigányokat. – Ezt Horváth sem tagadta. De hozzátette: – No, hát a zsi... – aztán rám való tekintettel, tapintatból helyesbített: – No, hát a cigányokért nem volt kár. – Az a zárkatársunk, akit az első éjszaka annyira megvertek, ha lehet, még nálam is kisebb hal volt, valamilyen rendszerellenes kijelentést tett az üzemben, ahol dolgozott, ezért hozták be, a második vagy harmadik napon át is helyezték egy másik cellába. A helyébe egy húsz év körüli, magas, sovány fiú került, azzal gyanúsították, hogy egy vagy két társával együtt megölt egy szovjet katonát. Szorongó, rémült viselkedése azt a benyomást keltette, hogy a gyanú nem alaptalan. Az ötödik zárkalakóról a többiek mondták el, hogy az apja tábornok volt, ő maga tizenhat éves korában jelentkezett a Waffen-SS-be. A nevét Bírónak értettem, de lehet, hogy Bittónak hívták, Bittó Dezső csendőr vezérőrnagy szolgált a magyar hadseregben, a háború után Amerikába emigrált. A Hitler-vitához a fiú nem szólt hozzá, de szenvedélyesen kijelentette, amíg egy magyar él a földön, Trianonba nem fog belenyugodni. – Az amerikaiak is be fogják látni – magyarázta –, hogy Nagy-Magyarországot helyre kell állítani. Akkor nem lesz itt többet kommunizmus, mert mi leszünk a Kárpát-medence népeinek a csendőre. – Én nem szeretném, ha csendőrök lennénk – mondtam, ő meg úgy nézett rám, mint valamiféle javíthatatlan félnótásra.

(Hirtelen magabiztosnak éreztem magam) Akármit gondoltam is azonban a zárkatársaimról (és akármit gondoltak is azok énrólam), az egy pillanatig sem volt számomra kérdéses, hogy az ellenségeim a zárkán kívül vannak, és ők maradnak az ellenségeim mindaddig, amíg az ő kezükben van a kulcs. A második nap délelőttjén megint kihallgatásra vittek, a kihallgatóm ezúttal egy szőke fiatalember volt, aki a házkutatásban is részt vett. Amikor beléptem a szobába, a revolverét látványos mozdulattal kitette az asztalra. Nem tudtam eldönteni, azt akarta-e jelezni, ha rátámadnék, hiszen ketten vagyunk a szobában, nyomban lelő, vagy azt reméli, hogy megpróbálom megkaparintani a fegyvert, és akkor akár emberölési kísérletre is kiterjesztheti az eljárást. De lehet, hogy semmi ilyesmire nem gondolt, csak mutatni akarta, hogy neki olyanja is van. Természetesen a társaim elhallgatott nevét akarta megtudni. Azzal kezdte, hogy a kezembe nyomta a BHÖ-t (*Büntető szabályok Hivatalos Összeállítása*, 1963-ig ez a könyvecske helyettesítette a Büntető törvénykönyvet), és megmutatta, hogy az első szakasz első bekezdésébe (1/1) ütköző cselekménnyel, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésével gyanúsítanak. E cselekmény halállal is büntethető. Valahogy nem ijedtem meg, annyira komolytalannak tetszett az ijesztgetés, jöllehet az eljárás valóban ennek a jogszabályhelynek az alapján indult meg. Utána azt közölte, hogy mindörökké kizártak az ország összes felsőoktatási intézményéből. Ez gyorsan ment, gondoltam magamban, de természetesnek vettem. Nyomban a halálbüntetéssel való fenyegetés után az a közlés, hogy a jövőben egyetemre sem járhatok, egyenesen mulatságosnak tetszett. Ezután a kihallgatóm az érzelmeimre próbált hatni. Gondoljam végig, mi mindent köszönhetek a szocializmusnak, szép, nagy lakásban lakom, egyetemre járhatok. Megértettem a felfegyverzett proletárfiú gondolatmenetét, nem is próbáltam vitatkozni vele, csak magamban mondtam el, a lakást történetesen annak köszönhetem, hogy az apám 1935-ben kibérelte, mert a Belvárosban kívánt fogorvosi rendelőt nyitni, a szocializmus következtében a lakás csak kisebb lett a harmadával. Egyetemre pedig a szüleim is jártak. Ezután egyre nagyobb hangerővel követelte, hogy nevezem meg a társaimat, végül rám ordított, hogy álljak fel. Ő is felállt, és egy ha-

talmas pofont kevert le. Nem tudom, mi lett volna, ha folytatja az ütlegetést, ha komolyabb fájdalmat okoz. Így azonban ez az egyetlen pofon kifejezetten boldoggá tett. Fájni ugyanis nem fájt különösebben, viszont hirtelen magabiztosnak éreztem magam, tudtam, hol a helyem, és szertefoszlott a kísértés, hogy engedjek a rábeszélésnek. Kihallgatóm kiszólt a smaszernek, visszakísértek a zárkába. A társaim látták az arcomon a vöröslő tenyérynymot, megkérdezték, mi történt. Horváth vállat vont: – Az Andrásy út 60.-ban – mondta – az volt a pihenés, amikor pofoztak. – Néhány perc múlva a smaszern megint értem jött, visszakísért a kihallgatósobába. A kihallgatóm majdhogyanem elnézést kért, amiért elfogta az indulat, aztán folytatódott a kínos gyözködés, odalett a magabiztosságom. Egyebek közt azzal érvelt, hogy ő is volt börtönben, tudja, milyen rossz, ha az embert fogva tartják. Ezt bizonyos tisztelettel hallgattam, feltételeztem, hogy mint ifjúkommunista a Horthy-rendszerben vagy a nyilas időkben ült börtönben. Mégis gyanút fogtam, az életkora ezt nem tette valószínűvé, legfeljebb öt-hat évvel lehetett idősebb nálam, tizenegy évesen aligha került börtönbe. Aztán kibökte, a forradalom alatt vették őrizetbe, november 1-jén vagy 2-án, amikor begyűjtötték az ávosokat, részint azért, hogy megóvják őket a lincseléstől. Ettől magamban megint röhögőnékem támadt. Akiket én ismertem, azok nem három napig, de legalább három évig voltak börtönben, viccesnek tartottam, hogy valaki a három napot börtöntapasztalatként emlegeti.

A zárkában aztán kikérdezték, milyen figura volt a kihallgatóm. A leírásom alapján megállapították, hogy nem zsidó. – Mostanában azért már egyre több a nem zsidó nyomozó – jegyezte meg Béla. Horváth viszont azt mondta, az ötvenes években szinte minden ávos zsidó volt, ezt Béla is elismerte. – Egy nagydarab, magas zsidó hallgatott ki – mondta Horváth –, ütni is nagyokat bírt. De azért – tette hozzá – ha egy sötét utcán találkozna vele, behúznék neki egypárat. Ha csak ketten lennének, nem biztos, hogy ő lenne az erősebb.

A zárkában Béla volt a legbeszédesebb. – Apám – mesélte – turáni egyistenhívő volt, Óbudán, az aranyhegyi Pogánytoronynál tartották az istentiszteleteiket, gyerekként engem is elvitt, még fehér lovat is áldoztunk a Hadúrnak. – Andrásfalvy Bertalan művelődési miniszterként azt állította, hogy a pusztai magyar egyistenhit mintegy előiskolája volt a kereszténységnek, ezért Magyarországon a keresztény hitre való áttérés véres erőszak nélkül ment végbe (lásd *Beszélő*, 1992. 24. szám). Béla apjának hittestvérei ezt nem egészen így látták. A *Turáni Roham* című kiadvány szerint (1935. szeptember 30.) a hívek 1935. augusztus 20-án, azaz éppen Szent István napján hódoltak „a vértanú Koppány vezér” emlékének. Én akkor Thomas Mann bűvöletében éltem, Settembrini úr szellemében szálltam vitába Bélával, rosszaltam az ősiségbe visszaforduló, véres áldozattal járó, pogány kultuszt. Nem vagyok biztos benne, hogy a fehérlő-áldozat nem mese volt-e, hiszen kései forrásom, a *Turáni Roham* épp ellenkezőleg, csendes, békés ünnepet ír le. De azért megmaradt bennem egy olyan érzés, hogy Béla papellenességének több köze van a turáni hitvilághoz és más irracionalista-jobboldali őstörténeti fantazmagóriákhoz, mint a felvilágosodás antiklerikalizmusához.

(A „Laczkovics” fedőnevű ügynök) A forradalom fegyveres résztvevői közül – ismeretlen számú szándékos emberölés elkövetőjeként – igen sokakat ítélték halálra, és végezték ki. Hosszú időn át azt gondoltam, ez történt Bélával is. 1986-ban a televízió ’56-os műsort sugárzott, Berecz János volt a gazdája, úgy harangozták be, mint valami minden eddiginél nyíltabb, őszintébb, „bátrabb” szembenézést a tragikus októberrel. Az eredmény persze a szokásos ellenforradalmazás volt, legfeljebb annyi különb-

séggel, hogy megfelelően preparált egykori felkelők is megszólaltak a kamerák előtt. Köztük volt Béla is, innen tudtam meg, hogy él. Ha jól emlékszem, Könczöl Csaba valamilyen tévés kapcsolata révén sikerült megtudnom a címét, írtam neki, kértem, hívjon fel. A *Beszélő* addigra már számos interjút közölt '56-osokkal, pártellenzékiekkel, munkástanács-vezetőkkel, de fegyveres felkelőtől még nem sikerült interjút kapnunk. Béla felhívott, de amikor megpróbáltam emlékeztetni, hogy 1957 októberében egy zárkában raboskodtunk, azt mondta, nem tudja, miről beszélek, és letette a kagylót. A Corvin köziek történetét kutatva Eörsi László kiderítette, hogy rokonszenves zárkatársam 1956 decemberétől kezdve negyed századon át az állambiztonsági szervezet besúgója volt. Életútját a kutató az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető iratok alapján állította össze. Tanulmánya az *Élet és Irodalom* 2007. október 19-i számában jelent meg. Természetesen nincs értelme, hogy Eörsi írását ismertessem, de azért érdemes áttekinteni az Eörsi-féle leírás meg a zárkában hallott történet azonosságait és különbözőségeit. Béla viselkedése a forradalom alatt teljesen megfelelt annak a képnek, amely a zárkában elmondottak alapján kirajzolódott róla. Szervezőkészsége, nyelvtudása révén (angolul, németül és románul beszélt) egyre jelentősebb szerepet játszott a felkelők között, a felkelők és a nemzetközi sajtó kommunikációjában, fontos megbeszéléseken vett részt, szembeszállt azzal a törekvéssel, hogy volt politikai foglyok pusztán múltbeli érdemeik alapján kiemelt pozíciókba kerüljenek, november 5-én új fegyveres csoportot hozott létre a Jázmin utcai iskolában, útját állta az önkényeskedéseknek. Az előéletére vonatkozó információkban viszont jelentősek az eltérések. A dokumentumok szerint jobb karját nem a várbeli harcokban vesztette el, hanem balesetben, 1941-ben; kémkedés gyanújával nem Magyarországon, hanem Romániában tartóztatták le; Magyarországon internálták, de ítélet alapján börtönbe 1956 előtt tiltott határátlépés kísérlete miatt került. Azt a zárkában is elmondta, hogy 1957 elején már letartóztatták, de homályban hagyta, miért engedték szabadon. Ha tapasztaltabb vagyok, gyanút foghattam volna, de személyisége, viselkedése ellentmondott a feltételezésnek, hogy ügynök. A beszervezését végző Kispéter László főhadnagy jelentései, amelyekből Eörsi idéz, hátborzongatóak: a mentő körülményeket, amelyekre a gyanúsított hivatkozik (az atrocitások megakadályozása, a fegyveresek meggyőzése, hogy a további harcnak nincs értelme), az operatív tiszt módszeresen és aljasul a gyanúsított ellen fordítja azzal a céllal, hogy bebizonyítsa Lászlónak, a legsúlyosabb büntetésre számíthat. A félelem mellett azonban László Béla György hiúságának is szerepe lehetett abban, hogy a volt felkelő ügynök, még hozzá odaadó, sikeres ügynök lett: időnként úgy érezhette, a másik oldal számára is nélkülözhetetlen.

A „Laczkovics” fedőnevű ügynököt, azaz Lászlót, 1957 májusában szabadon bocsátották, tevékenysége nyomán számos letartóztatásra került sor, több gyanúsított ügyében az ő jelentései szolgáltatták a bizonyítékokat. Ennek ellenére Kispéter főhadnagy ígéretei hamisaknak bizonyultak, az operatív osztállyal szemben a vizsgálati osztály ragaszkodott a büntető eljáráshoz, Lászlót 1958. június 5-én újból őrizetbe vették, és a Práter utcai csoport perének elsőrendű vádlottjaként életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Ettől kezdve börtönügynökként foglalkoztatták, ügyessége ellenére az elítéltek között elterjedt a híre, hogy besúgó. 1970-ben szabadult, továbbra is rendszeresen írt jelentéseket, élete azonban egyre inkább tönkrement. 1980-ban disszidálni próbált, elfogták, ismét börtönbe került, a hálózatból kizárták. 1991-ben halt meg. Története bennem nem ellene, inkább a beszervezői, a tartói, végső soron ismét a rendszer ellen keltett gyűlöletet. Eörsi dokumentációjában 1957. októberi letartóztatásának nincs

nyoma. Az 1957. október 21-i tömeges őrizetbe vétel során tehát feltehetőleg azért hozták be őt is, hogy fogdaügyökként segítsen a letartóztatottak szelekciójában.

(„**A piszok, az a legrosszabb a háborúban**”) A hatvanas években könyvkiadói propagandistaként író-olvasó találkozóra kísértem Vas Zoltánt. Az egykori kommunista vezető, aki tizenhat évet töltött börtönben, és szolgált a Tanácsköztársaság hadseregében, majd pedig a szovjet hadseregben is, azt mondta: – A piszok, az a legrosszabb a háborúban. – Az ember azt gondolná, hogy a háborúban a katonának az a legrosszabb, hogy bármikor meghalhat, megsebesülhet, hogy minden mozdulatát parancsok szabályozzák. Mégis hajlok rá, hogy igazat adjak Vas Zoltánnak. Ha visszagondolok, a börtönben talán a piszok, pontosabban a mosakodás hiánya volt a legrosszabb. Valószínűleg megengedhették, hogy otthonról fogkefét, fogkrémet vigyek magammal, mert nem emlékszem, hogy a fogmosással valami problémám lett volna. A nyomasztó mindegyiknél a kübli volt, az, hogy a húszliteres bádgedény fölé guggolva egymás előtt kellett ürítenünk. Ezt azonban tűrhetővé tette, hogy mindannyian ezt tettük, kölcsönösen elfogadtuk egymás szarását. Én azonban gyerekkoromtól kezdve megszoktam, hogy a papír használata után még meg is mossam a seggem, mint az arabok. Otthon reggelenként ezzel nem volt gond, mert a WC után tusolás, fürdés következett. Ha azonban elrontottam a gyomrom, ami gyakran előfordult, és házon kívül kellett WC-re ülnöm, a megfelelő mosakodás szabaddal is gondot okozott. A zárkából egy-két alkalommal kimehettünk zuhanyozni, a közbeeső napokon azonban egy kanna víz meg egy lavór segítségével a zárkában kellett mosakodnunk. Hogy ezt a közös lavórt az ember napközben soron kívüli alsó mosakodásra használja, azt leginkább magam éreztem pófátlanságnak. Olykor mégis megtettem, társaim becsületére legyen mondva, furcsállták, de nem akadályozták meg. A Gyűjtőben alsóruhát sem kaptunk, végig a rajtunk lévő fehérneműben voltunk, abban is aludtunk. A koszos, poros szalmazsáktól az alsónadrágom már a harmadik napon fekete volt. Akár a többiek, én is kimostam a lavórban az ingemmel együtt (egy kis darab szappant kaptunk), de ez nem sokat használt. Ráadásul az alsónadrágom a mosástól, csavarástól egyre jobban elszakadt, néhány nap múlva már csak rongyok lógtak a derekamról. A Gyorskocsi utcában ez megoldódott, a saját alsóneműnk letétbe került, és hetenként kincstári alsót kaptunk, viszont a WC-vel a helyzet inkább rosszabbodott. Itt az eredetileg négy személyes zárkán belül volt egy angol WC, a zárkákat azonban kettéválasztották, a WC pedig a zárkán kívülre került. Minden egyes alkalommal az őrt kellett hívni, az pedig a félig nyitott ajtó előtt állt, amíg az ember a dolgát végezte. Reggelenként egy lavór vizet kaptunk a mosakodáshoz. Szerettem volna a mosakodás előtt kimenni a WC-re, reggeliosztás előtt azonban erre általában nem volt lehetőség. Előfordult, hogy a WC használata után vizet kértem az őrtől, és akadt olyan jóindulatú őr, aki a tátikán beadott egy csajka vizet, hogy abban mossam meg a kezemet. Amikor azonban jeleztem, hogy nemcsak a kezemet szeretném megmosni, elbődült, hogy ne akarjak már bohócot csinálni belőle.

A következő napokban talán csak egy kihallgatás volt, a vizsgáló diktálása alapján le kellett írnom a Turi Polgárnak írott levelem első oldalát, nyilván az írásszakértő számára. Az írásszakértő aztán megállapította, hogy „az írás átmenetet képez a folyóírás és a nyomtatott írás között”, továbbá „az egyes betűformák annyira sajátosak, hogy bárki könnyen ellenőrizheti azok megegyező voltát”. Újabb házkutatást rendeltek el, erről persze nem tudtam, de csak az írógépet foglalták le. Csakhogy azt a gépet, amelyen a röpcédulát írtuk, a nagymamám rögtön azután, hogy Péterrel a röplapot gépeltük, eltüntette a lakásból. A lefoglalt Remington írógépen nem készült röpcédula, így azt

anyám kérésére visszaadták. – Még nemigen fordult elő, hogy innen kiadtak valamit – mondta a bűnjelraktár tisztviselője anyámnak. Az öreg Remington ma is megvan, használtam is egészen addig, amíg át nem szoktam a számítógépes írásra. A hetyke szőke fiatalember időnként megfenyegetett, internálni fognak, és addig nem szabadulok, amíg nem mondok meg, kik voltak a társaim, de ő se gondolta komolyan, hogy válaszolni fogok. Egy hete lehettem a nehéz fiúk között, amikor egy másik zárkába tettek át. A helyemre egy idősebb ember került, azt mondták róla, helyi parasztpárti vezető volt. Talán nem igyekezett eléggé, vagy valami megjegyzést tett, az őt a folyosón megpofozta, hallottam a csattanást, amikor kinyílt a zárkaajtó, láttam a vörös tenyéryomot a jövevény arcán, kopaszodó koponyáján. *„Arculcsapásban a pusztai harminc-harmincöt éves koráig részesül – írta Illyés Gyula a PUSZTÁK NÉPE-ben. – [...] Az öregekkel szemben az ember lehetőleg módjával folyamodik a közvetlen fegyelmezéshez. Hatvan éven túl a legtöbb már a kézemelésre elsírja magát. Nem az ijedségtől, hanem a megaláztatás miatt.”* Az új zárkalakó is majdnem sírt. Aligha a fizikai fájdalomtól.

(**„Elrabollak, hercegnő!”**) A második zárka társasága kevésbé volt izgalmas számomra, mint az első. Pedig itt zárkatársam volt Román Károly, a bölcsészkarai Egyetemi Forradalmi Bizottság tagja, utóbb évtizedeken át körülrajongott középiskolai tanár, irodalomtörténész Székesfehérvárott, ma a város díszpolgára. Karcsi megörült, hogy még egy bölcsész lakója támadt a zárkának, ha csak egy gölya is, és nyomban javasolta, hogy rendezzünk vitát a marxizmus és Spinoza etikája viszonyáról. Csakhogy én nem olvastam Spinoza etikáját, Marxot is csak módjával, így a vita elmaradt. A másik zárkalakó a forradalom után Nyugatra ment, de '57 tavaszán visszajött. A szervek gyanút fogtak, hogy kint talán beszervezték, ezért tartóztatták le. Hamar kiengedték, ellátogatott a címünkre, és dicsért, hogy jó zárkatárs voltam. Nem tudtam eldönteni, annak köszönhette-e gyors szabadulását, hogy bebizonyosodott, nem szervezték be, vagy annak, hogy itthon beszervezték. Ő is folyton a szexről beszélt, mint Béla, de az ő történeteiben mindig volt valami érzelgős, giccses elem. Elpanaszolta, hogy a feleségével képtelen szerelmi életet élni, a barátnőjével annál inkább. A Balatonon vitorlásal ment érte, a csillagos éjszakában odasiklott a mólóhoz, és „Elrabollak, hercegnő!” kiáltással emelte be a hajóba. Negyedik zárkatársunk egy nyurga, velem nagyjából egykorú munkásfiú volt. A kihallgatója bemesélte nekik az ismert ávós legendát, Ausztriából kétezer volt csendőr készült átlépni a határt, hogy visszaállítsák a tőkés és földesurak hatalmát. A szerencsétlen komolyan szégyellni kezdte, hogy proligyerek létre az ellenségei oldalára állt.

(**Narancsszínű kordzakóban**) Tudtam, hogy történnie kell valaminek, nem fogják lenyelni, hogy ne nevezzem meg a társaimat. Egy éjszaka belépett az őt, a nevemen szólított, kihallgatásra hívnak. Iszonyatos hasgörcs jött rám, muszáj volt a kübli fölé guggolnom, folyt belőlem a lé, érezkelhettem, hogy a széklet állaga legalább annyira a lélek állapotától függ, mint az elfogyasztott tápláléktól. Az őt számára, úgy látszik, nem volt szokatlan a jelenség: sürgetett, de hagyta, hogy elvégezzem a dolgom. Még arra is módomban volt, hogy egy bögrényi vizet öntsek a lavórbá, és legalább jelképesen megmosakodjam.

Az ismerős kihallgatósobában legalább nyolcan ültek, középen a főnökük, egy öles termetű, göndör fekete hajú férfi, narancsszínű kordzakóban. Ő szólalt meg: – Nem fogjuk a végtelenségig eltűrni – mondta –, hogy szórakozzon velünk. Hajlandó végre beszélni? – Nem tudom, mi lett volna, ha megint megtagadom a választ, hülyére vertek volna, nyomban elvisznek a kistarcsai internálótáborba, vagy megpróbálják más módon kideríteni a neveket. De nem mertem továbbra is Oleg Kosevojt játszani. Megne-

veztem Kovács Pétert, Graumann Viktort és Szabó Lászlót. Annnyival tartoztam magamnak, hogy a négy társam közül csak háromnak mondjam meg a nevét. Ennek természetesen semmi értelme nem volt, hisz sejtettem, ha kihallgatják őket, akkor Horváth Ákos neve is elhangzik. Mégis, a megelőző napokban sokat tőprengtem, ha vallanék, kit ne nevezek meg, s végül Ákost választottam. Utólag sokat gondolkoztam azon is, volt-e értelme a majdnem két hétig tartó hősködésemnek. Azt hiszem, volt. Ha az első éjszaka bemondom a neveket, valószínű, hogy a nagy begyűjtés lendületében valamennyiüket behozzák, és az egész ügynek nagyobb feneket kerítenek. Amikor vallomást tettem, többé-kevésbé már látták, hogy piti ügyről van szó, amelyet a résztvevői önként abbahagytak, így a négy szereplő közül csak Kovács Pétert vették őrizetbe. Persze nem tudhattam, hogy nem fognak-e mind az ötünket börtönbüntetésre ítélni, kirúgni az egyetemről. A következmények elmaradása legfeljebb némi vigaszt nyújthat, de nem ment fel.

(Halványpiros lámpa gyulladt ki) Másnap össze kellett szednem a holmimat, ezúttal „rabomobilon” szállítottak tovább. A fedett teherautóban többen ültünk, de mindenkit külön rekeszbe zártak, látni senkit sem láttam. Megint egy zárt udvaron szállítottak ki a kocsiból, a bejárat közelében kis fabódék sorakoztak, bezártak az egyikbe, elég sokáig üldögéltem az egyszemélyes kabinban. A befogadáshoz meztelenre kellett vetkőzni, a fehérnek már nem nevezhető fehéreneműm letétbe került, helyette kincstárit kaptam. Felkísértek a hatodik emeletre. Az ór minden lépcsőfordulónál megállt, füttyentett egyet. Később értettem meg, a jövetelét jelzi, hogy ne találkozhassam egy éppen lefelé kísért másik gyanúsítottal. A zárkában szalmazsák helyett két priccs volt, pokróccal letakarva, de zárkatársat egyelőre nem kaptam. Az ablakon vastag, átlátszatlan üveg, előtte drótháló, egy kis résen nézhettem ki a szabadba, valamilyen tornyot láttam, de ebből nem tudtam megállapítani, hol vagyok. Megvizsgált az orvos, rendelkezett, hogy diétás étkezést kapjak, azaz a reggelihez járt egy darabka vaj, a babot meg a káposztát krumpli helyettesítette. Jó néhány napig nem szólt hozzám senki, járkáltam vagy ültem a priccsen (lefeküdni nem volt szabad), de nem bántam, hogy egyedül vagyok. Talán a Gyűjtőben diktálta le valamelyik zárkatársam a Morze-ábécét, és megjegyeztem, vagy a befogadáskor nem vették észre a cédulát a zsebemben: hogy teljen az idő, végigmorzéztam a falra ragasztott fogdászabályzatot, egész jól megtanultam a jeleket, pedig úttörőkoromban nem boldogultam velük. Aztán persze megint elfelejtettem az egészet.

Kihallgatásra a jegyzőkönyv tanúsága szerint november 11-én vittek először, pontosan három hete voltam őrizetben. Ismét késő este volt, inkább már éjszaka. Úgy látszik, elkönnyvelték, hogy éjszaka riadtabb s ezért közlékenyebb vagyok. De hát már minden lényegeset elmondtam, így különösebben félni sem volt okom. Pedig az út a kihallgatóhelyiségig, végig a hosszú, kihalt folyosókon, elég riasztó volt. A fogda épületéből egy másik épületbe értünk át, a füttyöngetés helyett itt a kísérem minden ajtó, minden folyosóforduló előtt megnyomta a falra helyezett kapcsológombot. A folyosó másik végén halványpiros lámpa gyulladt ki, gyanúsított közeledik, jelezte. Később, amikor nappal kísértek végig az épületen, nemegyszer jött szembe egy másik gyanúsított. Ilyenkor arccal a falnak kellett fordulnom, nehogy megtudjam, ki van még az épületben. De az is előfordult, hogy másodmagammal kísért egy ór, szorosban egymásba kellett karolnunk, de szólnunk egymáshoz persze tilos volt. Egy nyitott ajtó előtt ávósok kvaterkázta. Ahogy elhaladtunk mellettük, az egyik beszólt: – Nézd, hogy szeretik egymást! – Egy apró termetű, pókhasú, puffadt arcú ember nyerítve felnevetett. Amikor a

Szépirodalmi Könyvkiadónál dolgoztam, a Lapkiadó épületében, gyakran találkoztam vele a liftben vagy a folyosón: akkor már újságíró volt. A nevét sose kérdeztem meg.

Az új kihallgatóm egyedül várt a szobájában, ő volt az első, aki megmondta a nevét, és a jegyzőkönyvet is aláírta: Kása Tibor rendőrnnyomozó százados. Civilizáltan viselkedett, persze nem volt nehéz dolga, az ügy lényegében fel volt tárva. A gyűjtőbéli éjszakai kihallgatásról nem készült jegyzőkönyv, Kása újra végigmondatta velem a történeteket, 1956. október 23-tól kezdve, lejegyezte a társaim nevét is. Horváth Ákost most sem említettem. A Turi Polgárnak címzett levélben egy április 4-re tervezett röplapról is írhattam, az első kihallgatáson a jegyzőkönyv tanúsága szerint elismertem, hogy április 4-re is készült röplap. Időközben rájöttem, hogy második röplap nincs a birtokukban, így azt mondtam, hogy a második röplap rövid idővel az első után készült, hiszen a tevékenységünkkel már március 15. előtt felhagytunk. A következő nap magam jelentkeztem kihallgatásra. A második röplapot már nem is terjesztettük, állítottam, „mivel egyikönk [így] sem szervezett be a szervezkedésbe újabb tagokat, így további röplapkészítés nem történt és a 10 példányt szétszórtam a jelenlévőknek”. Ma már nem tudom biztosan felidézni, hogy létezett-e egyáltalán második röplap. A kihallgatás végén megkérdeztem Kása századost, hol vagyunk. – Tényleg nem tudja? – kérdezte. – Nem – feleltem. – Megmondom, de ne rémüljön meg. A Fő utcán. – Néztem rá, miért kellene megrémülnöm. – Nem hallott a húsdarálóról? – Ostoba arcot vághattam. – Pesten mindenki tudja, hogy az agyonvert emberek hulláját bedaráljuk, egyenest a Dunába.

(„**Győzze meg!**”) Másnap zárkatársat kaptam, majdnem egy éve volt a Gyorskocsi utcában (a Fő utcai épület fogdászárnyának itt van a bejárata, erről kapta a nevét), fegyverrejtegetésért ítélték el már jogerősen. Arra, hogy miért van még mindig itt, holott a Politikai Nyomozó Főosztály fogdájában csak olyanokat tartottak fogva, akik ellen még folyt az eljárás, zavaros magyarázatot adott. Bár nagyon naiv és tapasztalatlan voltam, úgy éreztem, besúgónak tették mellém. Miután azonban nem volt mit titkolnom, hiszen az ügyemben már tettem vallomást, elég kötetlenül beszéltem vele. (A nevére nem emlékszem.) Ahhoz képest, hogy politikai elítélt volt, elég lelkesen agitált a rendszer mellett. Egyszer az egyik smasszer be is szólt neki a „tátikán”, hogy „győzze meg!”. Úgy emlékszem, a beszélgetéseink során sikerült legalább magammal megértetnem, a szovjet típusú társadalom lényege, hogy nem létezhet semmi, ami nem függ az államtól, illetve az állam révén a párttól. Nem azért kell téveszketet szervezni (ez volt a példám), mert a kollektív gazdálkodás hatékonyabb, mint az egyéni, hanem mert néhány ezer szövetkezetet sokkal könnyebb kézben tartani és irányítani, mint több száz-ezer parasztot. Ezt a triviális felismerést aztán a hetvenes-nyolcvanas évek számos kiváló elemzése igazolta vissza. Zárkatársam nem tudta hová tenni, hogy nem szeretem sem a kommunizmust, sem a náciizmust. Aztán vita közben hosszan méregetett, majd felkiáltott: – Ja, már értem! – Vagyis hogy ezt a dumát csak egy zsidó mondhatja. Félek, hogy majdnem igazza volt.

(**Francia Kiss Mihály ivadéka**) Elmesélte, hogy a társából verték ki, hol az elrejtett pisztoly. Estétől ütötték, hajnali négykor tett vallomást. Ha hatig kibírja, akkor fel tudott volna menni a padlásra, hogy elhossa és a Dunába dobja a fegyvert. De így a rendőrök megelőzték. Amikor behozták, 1957 februárjában, a fogda még a karhatalmisták kezében volt, azok nagyon verték az őrizeteseket. – Elfogták Francia Kiss Mihály egyik rokonát – mesélte a zárkatársam –, egy Francia Béla nevű embert. Őt annyira megverték, hogy az egész házban elterjedt a híre. Francia Béla Graumann Viktor sógora, nő-

vérének a férje volt. Mint nemzetőrt körözték, szerencsétlenségére néhány nappal azután fogták el, hogy felfedezték Francia Kiss Mihály rejtékelyét. Ez utóbbi a Tanácsköztársaság bukását követő fehérterror idején több tucat gyilkosság részese volt, a kormányzó azonban sok más fehérterroristával együtt amnesztiában részesítette. 1945 után eltűnt, perét, kivégzését 1957-ben a sajtó úgy állította be, mint a fehérterror és az „ellenforradalom” összefüggésének bizonyítékát. (Fordított előjellel ezt az értékelést vette át a mai szélsőjobboldal is. A rendszerváltás után kezdeményezték az ítélet megsemmisítését, a Legfelsőbb Bíróság azonban elutasította a kérelmet.) Francia Kiss Mihály ügye nélkül Francia Béla neve nem is került volna bele a sajtóba, így azonban a *Népszabadság* „Letartóztatták Francia Kiss Mihály ivadékát” címmel jelentette a nemzetőr elfogását. Emlékszem, hogy a hír a megjelenésekor is felháborított: az ivadék azt jelezte, hogy az újságírónak fogalma sem volt arról, milyen rokoni kapcsolat fűzi össze, egyáltalán összefűzi-e bármiféle rokoni kapcsolat a két személyt. A karhatalmistákat azonban felvillanyozta az újsághír, nyilván úgy érezték, most kell bosszút állniuk a fehérterror áldozataiért. Az eljárás során kiderült, Francia Béla a forradalom alatt semmit nem követett el, amiért felelősségre lehetett volna vonni, Francia Kiss Mihályhoz pedig semmi köze nincs. Így végül egy közért állítólagos kifosztása miatt ítélték el négy évre. Minthogy cáfolhatatlan alibije volt, a szabadulása után perújrafelvételt kezdeményezett, és az új eljárást meg is nyerte. A verés következményeit azonban sosem heverte ki, igen fiatalon halt meg. Az özvegyével és a lányával Graumann Viktor temetésén találkoztam. Magamban úgy tartom, az újságíró, aki örvendezett az ivadék letartóztatásán, gyilkosságban bűnrészes, ahogy a holokausztban bűnrészesek azok az újságírók és írók, akik a háború alatt antiszemita uszító cikkeket írtak.

(A rugdosásra sem ébredtem fel) A Gyorskocsi utcában az éjszakák voltak a legrosszabbak. Ellentétben a Gyűjtő füllelt melegével, a kőpadlós fogdában a novemberi–decemberi éjszakák egyre hidegebbek lettek. A villany egész éjszaka égett, csak az ébresztő után oltották le. Tilos volt a fal felé fordulni, a fejét és a kezét az őrizetes nem rejthette a pokróc alá. Alvás közben, a hidegben azonban az ember ösztönösen a fejére húzta a pokrócot. Az örök erre rugdosni kezdték az ajtót. Velem megtörtént, hogy a rugdosásra sem ébredtem fel, erre bejöttek a zárkába, a priccset rugdosták, végül leparancsoltak a deszkáról, üvöltöztek, és a kurva anyámat szidták, ami azért akkoriban még nem volt annyira mindennapos, mint manapság. Egy-két nappal később ügyészi ellenőrzést kaptunk, a zárkatársam szemrehányást tett, miért nem tettem panaszt. Azt feleltem, „ez nekem nem hatóság”. Pedig talán csak gyáva voltam vagy túlságosan béketűrő. Az éjszakai fogdaőrök egyébként jobbára görögök voltak, a görögországi kommunista felkelés menekültjei. Gyűlölték Titót, úgy vélték, a felkelésük Tito árulása miatt bukott el. Minthogy az 1956-os pártellenzék idealizálta Titót, a görög emigránsok nagy része ellenséges volt a magyar forradalommal. Így lett belőlük fogdaőr. Szabadulásom után egy hajdani katonatiszt, aki maga is eltöltött néhány hónapot vizsgálati fogságban, elmagyarázta, persze hogy görögökkel őriztettek bennünket, hiszen magyar a magyarral nem tenne ilyet. Az ellenvetésemre, hogy a nappali fogdaőrök nem görögök voltak, nem is beszélve a kihallgatóinkról, csak annyit mondott, hogy azok között meg sok volt a cigány, aztán gyorsan témát váltott.

Azt szokták mondani, hogy börtönben természetes dolog az önkielégítés. Ez így van, csak hogy a Gyorskocsi utcában gyakorlatilag nem volt rá lehetőség: a WC előtt ór állt, az ajtót tilos volt teljesen behúzni, a kezemet nem takarhattam el, azt pedig, hogy nyíltan csináljam, a társam előtt szégyelltem volna. Nem tette ő sem. Az egyik éjszaka az-

tán nagyon konkrét erotikus álmom volt, méghozzá a zárkatársammal, aki különben jóképű fiú volt. Akkoriban a homoszexualitást még toleránsan gondolkodó emberek is eltévelyedésnek tartották, engem az álmom megrémített: szégyelltem és mélységesen titkoltam. De azért sokszor gondoltam rá, ha hosszabb ideig maradok börtönben, vajon ebből a szempontból hogy alakult volna az életem.

Egy alkalommal – társam még vagy már nem volt velem – a szokásos esti egészségügyi vizitnél a felcser mondott valamit a másnap reggelről. Úgy értettem, másnap gyomorröntgenre visznek, azaz reggel nem szabad ennem. Másnap tehát érintetlenül adtam vissza a reggelit, az őr kérdésére pedig azt feleltem, hogy a délelőtti folyamán röntgenre visznek. Néhány perc múlva ott volt a körletfelügyelő, ő nem kapott semmilyen jelzést a szállításról, egyem meg a reggelit. Én viszont a felcser közlésére hivatkoztam, de akkor már érdekelt is, mi lesz ebből. Tizenegy óra körül maga az orvos jött be a zárkába, nem vagyok kiírva röntgenre, mondta, majd valamikor meg fognak röntgenezni, de ma semmiképpen sem, egyem csak meg a reggelit. Elment, egy perc múlva jött az őr, megint hozta a csajkában jéghideggé hűlt kávé. – Most már hamarosan ebéd lesz – mondtam –, a reggelit már nem eszem meg. – Némi vívódás után elment. Amikor beadták az ebédet, az őr harmadszor is visszahozta a reggelit, majd kinyitotta a tátkát, és végignézte, hogy eszem-e az ebédet. Miután mindent megettem, megpróbált rábeszélni, hogy a reggelit is egyem meg. Aztán szerencsére belátta, az ebéd elfogyasztásával jeleztem, hogy felhagytam az éhségstrájkjal, és elvitte a reggelit. Azt mindenestre megjegyeztem magamnak, hogy az éhségstrájk legkisebb jele is éktelen riadalmat kelt a fogva tartók körében.

(„**Növessze csak!**”) A Gyűjtőben töltött két hét alatt legalább háromszor tusolhatunk, ez az örök folyamatos sürgetése ellenére mennyei élvezet volt. A Gyorskocsiban hetenként egyszer lett volna zuhanyozás, az első két hétben meg is történt, de aztán elmaradt. Az egyes zárkák lakóit külön-külön kellett (volna) a zuhanyozóba kísérni, ott kellett volna strázsálni, amíg a fogva tartott végez a zuhanyozással – erre nyilván nem futotta az őrszemélyzet kapacitásából. Érdekes módon a sétáról inkább gondoskodtak, ha nem is naponta, de viszonylag gyakran levittek bennünket a magas fallal körülvett apró sétaudvarra, ahol – amikor egyedül voltam a zárkában – egyedül keringtem a fal mellett tizenöt-húsz percig. A szomszédos katonai fogdában a katonákat gyakorlatoztatták is, áthallatszottak a vezényszavak, guggolás, fekvőtámasz, békaügetés – boldog voltam, hogy legalább ez nincs. Érdekes, hogy fogdamegfigyelőként a rendőrségi fogdában, így a Gyorskocsi utcában is több panaszt hallottam a séta, mint a zuhanyozás elmaradására. Manapság a fogva tartott magánál tarthat egy félborotvát. Akkor azonban ez a szerszám még nem létezett, borbély borotválta az őrizeteket hetenként egyszer vagy kétszer. Akkoriban azonban, talán még gyenge volt a szakállam, a napi borotválkozás hiányát elég jól tűrtem. Holott később, amikor saját elhatározásomból szakállt növesztettem (életemben összesen háromszor), az első héten mindig nagyon zavart a serkedő borosta. A fogva tartottak haját általában rab borbély nyírja, havonta egyszer. Itt azonban a letartóztatottnak a személyazonossága is államtitoknak számított, így a hajvágás bizalmi műveletét is csak ávos borbély végezhetette. Amikor a borbély először megborotválta, kértem, a hajamat is vágja le – a letartóztatásomkor már éppen esedékes lett volna, hogy fodrászhoz menjek, azóta pedig már több mint három hét eltelt. – Növessze csak! – mondta a nép borbélya megvetően. Nem is nyírta le a hajamat egyszer sem.

(Az irattanulmányozás során) A november 12-i kihallgatás után november 27-én láttam Kása századost legközelebb. Elém tette az ügyben keletkezett iratokat, ebből láttam, hogy Kovács Pétert november 19-én őrizetbe vették, a másik három szereplőt, köztük persze Horváth Ákost is, csak meghallgatták. Kása epésen megkérdezte, Horváth Ákosról vajon miért feledkeztem meg a vallomásomban. Az irattanulmányozás során elolvashattam társaim kihallgatási jegyzőkönyvét, 1997-ben a Történeti Hivaltaltól ezeket – személyiségi jogaikra való tekintettel – már nem kaptam meg. A kihallgatás végén mindenkitől rutinszerűen megkérdezték, tud-e jelenleg folyamatban lévő szervezkedésről. A többiekkel ellentétben Szabó László tudott egy egyetemi szervezkedésről. Az erre vonatkozó további közlései persze nem voltak benne az elem tárt jegyzőkönyvben. Szabóval többé nem találkoztam, annyit tudok róla, hogy orvos lett, majd valamikor a hetvenes években disszidált. Kása a kezembe adta azoknak az ügyvédeknek a névsorát, akik politikai ügyekben védőként eljárhattak. Egy ismerős nevet láttam, Gadó Béláét. Gadó – a nyolcvanas években ismertté vált ellenzéki, Gadó György édesapja – az ötvenes évek elején katonai bíró volt Szegeden. Budapesti lakos lévén, a nagymamám akkor még meglévő szegedi lakásában béreltek szobát a számára. Egyszer megkérdeztem tőle, milyen ügyeket tárgyal, miért kell bíróságnak egyáltalán működni, hiszen a Grósz-per óta a sajtó semmilyen bűnügyről, perről nem számolt be? – Mert az emberek bűnöznek – mondta a hadbíró titokzatosan és sokat sejtetően. Kása közölte, hogy hamarosan átszállítanak a Markó utcába, ott kell megvárnom, hogy bíróság elé állítsanak. Az iratokban még mindig a BHÖ 1/1 szerepelt. – Eszerint akár halálra is ítélnének? – kérdeztem szinte derűsen. Kása elnevette magát: – Maximum egy évet fog kapni, lehet, hogy azt is felfüggesztve. – Az 1997-ben megkapott iratokból láttam, hogy az eljárás befejezéséről szóló összefoglaló jelentését már az előző nap megírta. Ebben azt javasolja, hogy az én ügyemet és Kovács Péterét a Vizsgálati Osztály adja át az ügyészségnek, a többiekkel szemben pedig szüntessék meg az eljárást. Ekkor azonban a jelentést még nem továbbította a feletteseihez.

A zárkatársamat már elhelyezték mellőlem, ha valóban ügynök volt, szerepe véget ért. Múltak a napok, az átszállításomra azonban nem került sor. Egy jó hét elteltével kihallgatásra jelentkeztem, de nem vittek kihallgatásra. Elhatároztam, ha még három napig nem szól hozzám senki, megtagadom az étkezést. Egy nappal a magam választotta határnap előtt, egy délután mégis átkísértek az épülettömb Fő utcai oldalára. Kása századoson kívül két másik férfi ült a szobában: egy éppen hízásnak induló, hullámos sötét hajú meg egy feltűnően sovány, akinek görnyedt testtartása valamilyen gerincbetegségre utalt. Be is mutatkoztak, az egyik Hollós Ervin volt, a másiknak csak a vezetéknevét értettem: Zalai. Ma már tudom, Zalai Emilnek hívták.

(Megátalkodott ellenforradalmár) A fogva tartottak ma többé-kevésbé létező jogai – beszélő, levelezés, telefonálás – akkor nem léteztek, a vizsgálati fogság idején biztosan nem. Anyám hosszú időn át azt sem tudhatta meg, hol tartanak fogva. De azért persze feltételeztem, hogy az anyám és a nagyanyám megpróbálják mozgósítani a kapcsolataikat az érdekemben. A nagyanyám bizonyult hatékonyabbnak. Tudomásom szerint az első, akit felkeresett, Szakasits Árpád volt. A szociáldemokrata vezetők – Szakasits Árpád éppúgy, mint Kéthly Anna –, ha Szegeden jártak, gyakran találkoztak a nagyapámmal, a városszerte ismert orosz származású forradalmár szocialistával, aki egyúttal jó módú fogász volt, és szívesen látta vendégül a szocialista vezetőket. Szakasitscsal a kapcsolat családi barátság jellegű volt, anyám 1945-ben úgy érezte, Szakasitsra való

tekintettel a Szociáldemokrata Pártba kellene belépnie, csak a barátai határozott unszolására döntött mégis a kommunisták mellett. A szociáldemokrata vezető meg a felesége egyúttal a betege is volt. Amikor Szakasits 1948-ban köztársasági elnök lett, három gorilla ült mellette a várószobában, egy pedig a lakásunk ajtaja előtt strázsált. – Aranykalitka ez, Lilikém – mondta Szakasits halkán a kezelés közben. – Aranykalitka, higgye el! – Az elkészült protézist Szakasitsné már nem tudta átvenni, 1950 májusában őt is letartóztatták. Anyám egy darabig hiába érdeklődött, mindenünnen elutasították. De nem hagyta annyiban, végül rátalált az Államvédelmi Hatóság valamilyen illetékes irodájára, ott átvették a műfogsort, és megígérték, hogy eljuttatják a „beteghez”. Hogy ez megtörtént-e, nem derült ki. A cukorbeteg Szakasitsné az inzulinadagját sem (!) kapta meg, a férjét azzal zsarolták, ha azt akarja, hogy a felesége hozzájusson az életmentő injekcióhoz, ismerje el, hogy a Horthy-rendőrség besúgója volt. Szakasitsné Nagy Imre miniszterelnöksége idején szabadult, rá néhány hónappal meghalt. Szakasits Árpád 1956 márciusáig börtönben maradt, kiszabadulása után hamarosan felhívta anyámat. Nemcsak a fogai miatt, hanem mert emberekre vágyott, el akarta mesélni, panaszkodni, mi történt vele. A feleségével együtt vacsorára hívták Rákosihoz, Rákosi ott tette elé a nyilatkozatot, hogy lemond az Elnöki Tanács elnöke posztjáról. Egy pillanatig habozott, akkor Rákosi azt mondta, Rajk és Mindszenty sorsa között választhat. Erre aláírta a papírt, Rákosi megnyomta az asztal lapja alatt elhelyezett csengőt. Bejöttek Péter Gábor emberei, elvezették őket, a feleségét többet nem is látta. A forradalom alatt többször telefonált, szinte sírva panaszkodott főként a nagymamámnak, hogy az Annuska (Kéthly) mindenhol kizorította, szoba sem áll vele. November 4. után nyomban Kádár mellé állt, attól kezdve tudomásom szerint nálunk nem jelentkezett. A letartóztatásom után a nagymamám felkereste, ő megígérte, hogy érdeklődik az ügyemről. Aztán közölte, azt a tájékoztatást kapta, hogy megátalkodott ellenforradalmár vagyok, akadályozom a szervek munkáját. Ilyen körülmények között nem tud segíteni, és ha a gyerek (jól ismert, '56 nyarán többnyire én is bent voltam a szobában, amikor vendégségbe jött hozzánk) nem változtatja meg a viselkedését, ne számítanak semmi jóra. A családi kapcsolat ezzel véget is ért.

Dokumentáltan egy ember járt közben az érdeken, Dénes Leó, Szeged kommunista polgármestere, majd sztálinista tanácselnöke. Illegális szegedi kommunistaként kapcsolatban állt a nagyapámmal, és úgy tetszik, tisztelte, mintha valahogy a példaképének tekintette volna. Ő intézte el, hogy a nevezetes szegedi munkásotthonba, amelyről Juhász Gyula írt verset, elhelyezzék a nagyapámról készült domborművet, a nagyanyám pedig nemzeti gondozotti nyugdíjat kapjon. A forradalom alatt elmenekült Szegedről, 1957-ben egy, az ávó közvetlen felügyelete alá tartozó szervezet, a Kulturális Kapcsolatok Intézete vezetője lett. Itt kereste fel a nagymamám. „Miután Eidusnak jó barátja és elvtárs voltam, kérésüket tolmácsolom – írta Dénes Leó december 2-án Tömpe István belügyminiszter-helyettesnek –, kéri a fiút szabadon engedni. Ők teljes felelősséget vállalnak a gyermekért...”

(„Operatív célra kívánják felhasználni”) Tömpe érdeklődött az ügyről, Kása jelentésére december 9-én ráírta: „Hozzájárulok!” Csakhogy a december 4-re dátumozott jelentés szövege nem volt teljesen azonos a november 26-i fogalmazvánnyal. A befejező rész most így hangzott: „Az ügyet a napokban befejeztük és Kószegét az ügyészségnek akartuk átadni, azonban Hollós Ervin ales. elvtárs – a BM. II/5. Osztály vezetője – közölte, hogy operatív célra kívánják felhasználni, mivel a Tudomány Egyetem

bölcsészkarán megfelelő ügynökséggel nem rendelkeznek. Már két alkalommal e célból beszéltek is Kószeggel.” A BM. II/5. osztály „a belső reakció” elhárításával foglalkozott, az 1962-es átszervezések ebből jött létre a III/III-as Csoportfőnökség. A beszervezésem ötlete feltehetőleg nem Dénes Leó közbenjárása vagy Tömpe érdeklődése nyomán keletkezett Hollósban. Az operatív osztálynak szüksége volt egy (vagy inkább még egy) ügynökre a Bölcsészkaron, a cselekményem csekély súlyú volt, a sikeres beszerzés többet ért volna, mint a büntetés kiszabása. Tömpe hozzájárulása ehhez szinte vicces, hiszen Kása jelentéséből kitetszik, hogy a beszerzés kísérlete már megkezdődött. Még viccesebb, hogy Kása főnöke, Béres Andor, a II/8-as (Vizsgálati) Osztály helyettes vezetője december 7-én a már folyamatban lévő beszerzés engedélyezését kérte Tömpétől. Kovács Péterről ebben a javított jelentésben nincs szó, hiszen ha beszervezésem esetén megszüntetik ellenem az eljárást, nyilvánvalóan Kovács Péter ellen is meg kell szüntetni. De mi van, ha a beszerzési kísérlet sikertelen marad? Kása gondolt erre a lehetőségre, még hozzá számunkra nagyon kedvező módon. „Amennyiben beszerzése nem sikerül, szó lehet arról, hogy nevezett ellen a bűnvádi eljárást szabadlábban folytassuk le.” Ez a javaslat aligha illeszkedett az operatív osztály gondolkodásmódjához. Nekik az volt az érdekük, hogy az együttműködést elutasító gyanúsított az előzetes letartóztatás meghosszabbításával is bűnhődjön. De a miniszterhelyettes már ráírta a jelentésre a „Hozzájárulok!” szót, ez pedig egyszerre vonatkozott mind a beszerzésre, mind a szabadon bocsátásra. Hogy Kása századost mi készítette arra, hogy éppen ebben a beszerzési helyzetben vesse fel a szabadlábba helyezésm gondolatát, nem tudom. Lehet, hogy belejátszott a nyomozó utálata az operatívok iránt, akik az állambiztonsági hierarchia magasabb szintjén álltak, és akiket nem kötöttek eljárási szabályok, amelyeket a vizsgálóknak, akik szemtől szembe találkoztak a gyanúsítottakkal, némiképp még (illetve már) ezekben az időkben is figyelembe kellett venniük. De az sem kizárt, hogy Kása százados egyszerűen normális volt. Mindenesetre ő mutatkozott a legcivilizáltabb lénynek mindazok közül, akikkel az eljárás során találkoztam.

Hollós Ervin neve a találkozásunk pillanatában semmit sem mondott nekem, holtott emlékezhettem volna, hogy a Petőfi-kör sajtóvitáján, Déry Tibor Révai-kritikájával szemben ő meg a körülötte állók kezdték éltetni Révai Józsefet, a párt éles eszű, ám inkvizítorlelkű kultúrpolitikusát, aki úgy tizenöt éves koromban nekem is eszményképem volt. Persze nem sejtettem, hogy Hollós ifjúsági vezetőből (a DISZ Központi Vezetőség titkára volt) néhány hónap alatt rendőr alezredes, a Politikai Nyomozó Főosztály legfontosabb osztályának a vezetője lett. Hollós a családi háttérrel kezdte. – Úgy tudjuk – mondta –, hogy a nagyapja tagja volt a Harci szövetségnek, amelyet Lenin alapított. Nem akarjuk, hogy egy fiatalember, akinek a nagyapja egy szervezetben volt Leninnel, ellenforradalmárokkal kerüljön börtönbe. – A szövegéből nyilvánvaló volt, hogy utánanézetett a nagyanyám káderanyagának, a nagyanyám ugyanis mindig beírta az életrajzába, hogy a Gestapo által elhurcolt férje Lenin szervezetének a tagja volt. Én ebben már gyerekkoromban is kételkedtem. A nagymamám ugyanis szívesen mondott el történeteket a lettországi Dünaburgban (ma: Daugavpils) töltött fiatal-sága éveiből, amelyekben sokszor éreztem némi meszeszerűséget; némelyik történetet később meg is találtam a folklórmotívumok Aarne-Thomson-féle nagy katalógusában.

(Savanyúcukrot hozott) Hollós hamarosan elhagyta a szobát, Kása már előbb kiment, kettesben maradtunk Zalai Emillel. Zalai cigarettával kínált. – Köszönöm, nem

dohányzom – mondtam. Ezt válaszolja Köpe Bálint is a detektívnek Déry FELELET-ében. „Sejtettem – feleli a detektív –, a kommuniszták nem dohányoznak.” Pedig Bálint valóban nem dohányzott, ahogy én sem. Dérynél a beszerzés visszautasítását hatalmas verés követi. Vajon én is erre számíthatok? De nem ijedtem meg igazán. Úgy gondoltam, ha eddig megúsztam verés nélkül, most már csak nem kerül rá sor. Másnap Zalai savanyúcukrot hozott. Azt elfogadtam, nehogy azt higgye, afféle acsargó alak vagyok, akivel beszélni sem lehet.

Az első pillanattól kezdve világos volt, miről van szó, mégis három napon át kerülgettük a forró kását. Nem tudom, miért tartott ilyen sokáig. A Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián szerzőpárosnak a politikai rendőrség történetéről írott könyvéből (ELHALLGATOTT MÚLT, 2008) tudom, hogy Zalai Hollóshoz hasonlóan a forradalom után került ifjúsági, illetve pártvonalról az állambiztonsági szervezethez, és csak 1957 szeptemberében lett az ifjúságvédelmi alosztály vezetője (ezért kapta ő a megbízást a beszerzésemre, hiszen ifjúsági – egyetemi – vonalon akartak foglalkoztatni). Lehet, hogy még nem volt megfelelő rutinja. Valószínűbb azonban, hogy nagyon elő akarta készíteni az ajánlattételt, nagyon biztosra akart menni – végül ezzel rontotta el. A zsidó vonallal kezdte, gondoljam meg, mondta, miért halt meg az apám, azaz zsidóként köztük a helyem. Aztán belefutottunk egy végeláthatatlan és tökéletesen értelmetlen politikai beszélgetésbe. Természetesen nem a valóságos véleményemet mondtam, mert az az lett volna, hogy Kádár és a bandája aljas gazemberek. Munkásárulók! – ahogy Turi Polgár István mondta a forradalom alatt. Ehelyett zavaros dolgokat beszéltem a demokratikus szocializmusról meg arról, hogy a gyár valójában nem a munkásoké. Én bizonyára azt szeretném, vetette oda gúnyosan, ha minden munkásnak lenne egy kis üzeme. Megsértődtem, hogy tételezheti fel, hogy ekkora hülyeséget gondolok. A munkástanácsokkal hozakodtam elő, valójában az sem volt sokkal kisebb hülyeség, mint a minden munkás külön üzeme, de ez utóbbiért még vagy negyven éven át lelkesedett a demokratikus baloldal, magamat is beleértve. A törvénysértéseket persze Zalai is elítélte, voltak – mondta –, akik súlyos hibákat, igen, bűnöket követtek el, de ezek az emberek már nincsenek közöttünk. Aztán, mint aki a megértésemre apellál, hozzátette: – Tudja, előfordult, hogy kihallgatás közben megütöttem valakit. De higgye el, némi lyik annyira szemtelen! – Én meg azt gondoltam, ha valaki szemtelen veled, üsd meg, ha bírod, és ha az is visszaüthet. Ha ellenben nem üthet vissza, akkor te sem üthetsz, akármilyen érthető is az indulataid. Ezt jogvédőként sem gondoltam másként. A kommunista hit került szóba. A kommunizmus nem hit, mondta Zalai, hanem meggyőződés, amelynek az alapja az igazság felismerése. Aztán hozzátette: – Egyvalami van, amiben hiszünk: a szocializmus győzelme az egész világon. Ebben hiszünk. – Ez a mondatja később is foglalkoztatott. Nem zártam ki, hogy őszintén beszélt. Ha a szocializmus győzelme nem azt jelentette a számára, hogy az oroszok megnyerik a harmadik világháborút, ami akár be is következhetett volna, hanem egy igazságos társadalom győzelmét, akkor Zalai olyasmiben hitt, amiben Sztálin után, a magyar forradalom után az én meggyőződésem szerint már nem lehetett hinni. Aki pedig tévesen hisz valamiben, az maga is áldozat. De lehet-e áldozatnak tekinteni, akinek az a foglalkozása, hogy kiszolgáltatót embereket még kiszolgáltatóbbá tesz, és alkalomadtán meg is üti őket? Vajon a hite áldozata az is, aki az árja faj felsőbbrendűségében hisz, vagy a magyarság kárpát-medencei küldetésében? Visszakanyarodtunk ahhoz, hogy mit is vár tőlem. Adtam a naivat, megkérdeztem, azt kívánná-e, hogy lépjek be a KISZ-be. – A Bölcsészkaron fel sem vennék – állította határozottan. Ebben valószínűleg igaza volt. Akkor még

nem dőlt el, hogy a KISZ az ifjúság kommunista élcsapata-e vagy tömegszervezet, amilyen a DISZ volt. A bölcsészkar KISZ nagyon szerette volna magát elit alakulatnak látni: kádereztek a jelentkezőket, olykor ki is zárták azokat, akikről kiderült, hogy „hazudtak a KISZ-nek”, azaz nem tárták fel őszintén polgári származásukat. Azok a KISZ-esek, akiket én a következő egy-két évben a latin szakon megismertem, többnyire törekvő, szorgalmas sváb parasztfiúk voltak, akikben meglehetősen erős volt a polgárelenesség, amely olykor némi antiszemitizmust leplezett. Zalai is előhozakodott azzal, hogy ő tudja, milyen rossz dolog fiatal korban börtönben lenni. Az ő esetében – tekintettel az életkorára meg a nyilvánvaló zsidó származására – nem kételkedtem abban, hogy valóban volt börtönben, hogy a Horthy-rendszerben volt börtönben. Ungváryék könyvéből tudtam meg, hogy 1943-ban, huszonegy éves korában három évre ítélték, majd az orosz csapatok közeledtével Németországba, a dachau koncentrációs táborba „menekítették”. A bűne egyébként ugyanaz volt, mint az enyém: röpcédulákat írt és sokszorosított. Feltételezte, hogy én is azok közé tartoztam, akik az orosz nyelvtanulás ellen agitáltak. „Ne tanuljuk az elnyomók nyelvét!” – idézte gúnyosan középiskolás röplapok jellegzetes szövegét. Sértődötten csattantam fel: – Tolsztoj nyelvét! – Aha – mondta Zalai –, szóval van Tolsztoj és vannak az elnyomók. – Valószínűleg az egyetlen orosz irodalmi mű, amelyet eredetiben olvastam, Tolsztoj BÁL UTÁN című novellája volt, a harmadik orosz könyvben. Az elbeszélő hajnalban, a báli éjszaka után szemtanúja lesz, miként vezényli jövődöbéli apósa, a szeretetre méltó, jovialis ezredes egy katona halálra vesszőzését, miként ragadja ki a vesszőt az egyik erőtllenül működő katona kezéből, hogy maga kezdje ütlegelni a haldokló elítéltet. Igen, van Tolsztoj, meg vannak az elnyomók.

(„**Ha még egyszer a kezünk közé kerül**”) A sok kanyarulat ellenére éreztem, hogy szűkül a kör, egyre közelebb sodródom ahhoz, hogy igent mondjak. Efelé szorított az is, hogy nem szeretek véglegesen nemet mondani, be kell pöccennem, hogy határozott tudjak lenni. – Nem vár tőlem semmit – magyarázta Zalai, csak találkozzunk időnként, beszéljessünk, ahogy most is. Legfeljebb, ha valami bűncselekmény előkészülete jut a tudomásomra, azt közöljem vele. De ez amúgy is állampolgári kötelességem. Mi lenne, ha igent mondanék, és mégse találkoznék vele, gondoltam. Ez persze mindenkinek az eszébe jut. – Ha megállapodunk – mondta Zalai fenyegetően –, és nem tartja be, megnézheti magát. – És mi lenne, ha időnként találkoznék vele, de nem mondanék semmit? Ez a gondolat elborzasztott: hogy esetleg éveken át folytassuk ezt az amúgy is a végtelenbe nyúló, csupa körülírásból és kitérő válaszból álló beszélgetést... Pedig abba még bele sem gondoltam, hogy ha egyszer a kezükre adtam magam, ezernyi eszközük van, hogy ne térhessek ki a kérdéseik elől. A harmadik (vagy a negyedik?) találkozásunkkor, egy szombat délelőtt, Zalai végre nyíltan beszélt: – Ha megállapodunk, most azonnal hazamehet – mondta. – Egy óra múlva már otthon van. Persze, mehet a barátja is. – Három hónapja nem nyirakoztam, hetek óta nem vittek zuhanyozni, tíz napja nem jött a borbély, hogy levakarja a szakállamat. Nem az egyetemre, nem a jövőmre gondoltam. Egy kád vizet láttam magam előtt, és hallgattam. Zalai úgy érezte, győzött, talán igaza volt. De meg akarta pecsételni a győzelmét. – A kapcsolatokról – mondta – nem beszélhet senkinek. Az édesanyjának sem.

Ez volt az a mondat, amely szétpattantotta a szorongást. – Nem – mondtam végre boldogan, ahogy már az első alkalommal ki kellett volna mondanom. – Nem – mondtam, és beleborzadtam a gondolatba, hogy úgy kellene élnem, hogy nemcsak titkolnom, de szégyellnem is kell életem egy hányadát. Hogy kiszabadulok, járok az egye-

temre, de mindörökre a nyakamon marad ez az ember, találkoznom kell vele, beszélnem kell vele, a kezében vagyok. Ennél jobb bent maradni a börtönben. Aztán majd csak lesz valami.

Zalai dűhében olyan erővel szorította az ujjai közé az asztal lapját, hogy kifehéredtek a körmei. Láttam, hogy elszúrta, az utolsó mondatával szúrta el, nincs értelme előről kezdeni. Így is túl messzire ment, kiteperegette a kártyáit, és végül ő esett csapdába. – Ha még egyszer a kezünk közé kerül – sziszegte. Ebből értettem meg, hogy eldöntött dolog: így is ki fognak engedni.

December 16-i keltezéssel Hollós feljegyzést küldött Béres Andornak, a Vizsgálati Osztály vezetőjének: „Kőszegh-vel [így] több ízben beszélt tőlünk Zalai elvtárs, ő mindennemű velünk való kapcsolatot elutasított. Ezért Kása elvtárs javaslata szerint kell eljárni, tehát a bűnvádi eljárást szabadlábban lefolytatni.” December 19-én az összes holmimmal együtt (nem volt sok) kísérték le Kása szobájába. Szabadlábba helyeznek, de az eljárás folytatódik – mondta. – Amit itt tapasztalt, az minden államtitok. Ha megtudjuk, hogy beszélt róla, államtitoksértés miatt újabb eljárást indítunk. – A figyelmeztetést annyira komolyan vettem, hogy a beszerzési kísérlet történetét először 1992-ben mondtam el, Csizmadia Ervinnek, aki interjúkat készített a demokratikus ellenzék tagjaival. A szabadulásról szóló határozaton rajta volt Kovács Péter neve is. Tartottam a vele való találkozástól, hiszen miattam töltött egy hónapot börtönben, miattam fogják kirúgni az egyetemről. Amikor beléptem a helyiségbe, ahol a letétbe helyezett tárgyakat visszakaptuk, ő már ott volt, barátságosan üdvözölt. Ahogy felvettem a szalmaszék porától mocskos, darabokra hasadt alsónadrágom, amely úgy nézett ki, mint egy ágyékkötő, Péter teli szájjal kezdett röhögni. A szorongásom feloldódott, félelmem alaptalannak bizonyult. A letétben volt kétszáz forint is, anyám küldte be, nem tudtam róla, de használni persze úgysem tudtam volna. Gyalog mentünk haza, a Váci utcában elváltunk, Péter elindult a Molnár utca felé. Én azonban nem akartam a bozontos hajammal mutatkozni, a Kossuth Lajos utcában bementem egy akkor előkelőnek számító fodrászüzletbe. Miközben a fodrász megmosta és lenyírta a hajamat, sokatmondóan jegyeztem meg, olyan helyről jöttem, ahol nem volt alkalmam nyiratkozni. Azt reméltem, nemzeti hősről kijáró rokonszenv vesz majd körül. De közlésemet fagyos némaság fogadta. Kínos érzésem támadt: ezek most talán azt hiszik, betörésért voltam börtönben.

Amire hazaértem, már ott volt nálunk Péter az egész családjával. Éppen aggódni kezdtek, vajon hová tűnhettek azon a kétszáz méteres úton, amely a Váci utcától a házunk bejáratáig vezet. Egyeztettük az élményeinket, de csak Kása századosról beszéltünk, Zalairól nem. Péternek nem akadt dolga vele. Mind a ketten olvastuk a kihallgatási jegyzőkönyveket, benne Szabó László önkéntes árulkodását az orvosegyetemi szervezkedésről. Erika néni, Péter fiatal, bűbájos édesanyja, akibe titkon minden fiú szerelmes volt, megjegyezte: – Látjátok? Református. Azok ilyenek. – De édesanya, édesanya! – szólt közbe Péter rosszállóan. Pedig akkor még nem tudta, hogy református lányt fog feleségül venni. Amikor Péterék elmentek, végre beülhettem a kádba, amelynek a kedvéért hajszál híján besúgó lettem.